

HADSEREGSZOCIOLÓGIA

A szociológia általában nem szűkölködik kérdőjelekben, sem olyanokban, amelyek a hozzá intézett, sem olyanokban, amelyek az önmaga számára feltett kérdések után állanak. A hadseregszociológia körül különösen sok a kérdőjel.

Kezdhetném az elnevezéssel; nem lenne-e helyesebb katonai szociológiáról beszélni? Egyes nyelvekben előfordul ez a szóhasználat: a katona szociológiája, a katonák szociológiája, katonai szociológia. Maradjunk mégis a *hadseregszociológia* kifejezés mellett, egyrészt mert jobban érzékelteti a szervezetet, a csoportot, az intézményt, az állományviszonyokat, azaz a tulajdonképpeni szociológiai problematikát, másrészt pedig — minek tagadnám? — civilfülemnek valamelyest jobban hangzik.

Egy másik kérdőjel a hadseregszociológia kezdeteinél bukkan fel. Vannak, akik történeti áttekintésekor az antik filozófusokkal és történetirókkal kezdik, Platónnal és Hérodotoszal. „Optikai“ tévedésről van itt szó. Tény, hogy a szociológia kialakulása előtt a társadalom, a társadalmi jelenségek, folyamatok, szervezetek, a társadalmi élet vizsgálatával a filozófia (jelesen: a társadalom- és történelemfilozófia), a történelemtudomány foglalkozott; a szociológia csak a XIX. század elején jelenik meg önálló tudományként. Vannak azután, méghozzá nagyszámban, akik a második világháború éveire teszik megjelenését. Érvelésükben kétségtelenül van egy helytálló mozzanat; valóban csak ekkor kezdték a hadsereg *konkrét, empirikus* szociológiai vizsgálatát, elsősorban az amerikai empirikus szociológiában kialakított — és éppen a hadseregszociológiai kutatások folyamán nagymértékben továbbfejlesztett és tökéletesített — módszerekkel. De a túlnyomórészt csoportközi és csoporton belüli, interperszonális kapcsolatok és magatartások, státusok és szerepek, funkcionális mechanizmusok felderítésére szolgáló empirikus módszerek alkalmazása nem egyedüli, de még csak nem is elsődleges kritériuma a szociológia önálló tudománygá szerveződésének. Sőt, a szociológia éppen az empiristák által gyakran filozófusoknak, „metafizikusoknak“ és nem tudósoknak tekintett szociológiai rendszeralkotók tevékenysége nyomán tört magának utat a jelenkori tudományosságban. Az ún. általános szociológia volt a hadseregszociológiának — mint annyi más ágazati szociológiának is — a szülőanyja és nevelője.

A legegységesebb és legkövetkezetesebb társadalomfelfogás, a marxizmus esetében ennél is többről van szó. A marxizmus megalapítói nem csupán egy általános szociológiai rendszer keretei között foglalkoztak a hadsereg problémáival; különösen Engels katonai írásai egy viszonylag önálló tudományágként kezelhető hadseregszociológiát körvonalaznak. Másrészt a hadseregszociológiai kutatásoknak nagy szerepük volt a marxizmus általános társadalom- és történelemfelfogásának, a történelmi materializmusnak a kidolgozásában. „A hadsereg története — írja Marx egyik széleskörűen ismert, Engelshez intézett levelében — minden másnál szemléletetöbbséggel domborítja ki nézetünk helyességét a termelőerők és a társadalmi viszonyok összefüggéséről. A hadsereg általában fontos a gazdasági fejlődés szempontjából... A polgári társadalmi formák egész története nagyon találóan van

benne összesűrítve.“ Lenin és általában a nemzetközi kommunista mozgalom ki-magasló teoretikusai és vezetői behatóan foglalkoztak a hadsereg problémáival, hiszen a forradalom és annak főkérdése, a hatalom kérdése szükségképpen irányí-tották figyelmüket katonai kérdésekre. Következésképpen a marxisták nem érthet-nek egyet azzal a véleménnyel, hogy a hadsereg-szociológia csupán századunk de-terának a terméke.

Azt viszont el kell ismernünk, hogy a második világháború éveiben megin-dult konkrét kutatások valóban új szakaszt nyitottak a hadsereg-szociológia fejlő-désében.

1941 decemberében egy amerikai szociológus- és pszichológuscsoport megbí-zást kapott arra, hogy egy, az egész hadseregére nézve reprezentatív felmérést vé-gessen a kiképzés és vezetés szociológiai, illetve pszichológiai vonatkozásairól. Már az első felmérés olyan meglepő eredményekhez vezetett, hogy létrehozták az Egye-sült Államok hadseregének *Research Branch*-ét (kutatói részlegét), amely a háború éveiben kb. 300 szociológiai vizsgálatot és felmérést végzett az amerikai hadsereg-ben. A kutatások eredményeit természetesen csak a háború után, a negyvenes évek végén lehetett közölni, és akkor sem minden nehézség nélkül. Az időközben kirob-bantott koreai háborúra való tekintettel ugyanis a hadvezetőség ellenezte a közlést. 1949—1950-ben jelent meg S. A. Stouffer és mások szerkesztésében az *American Soldier* négy vaskos kötete. Ezt a hatalmas munkát nem csupán a modern hadse-regszociológia tekinti alapvető fontosságúnak, hanem általában a kiscsoportok szo-ciológiája is forrásmunkaként tartja számon. Az amerikai szárazföldi csapatok pél-dáját követve a légi és a tengeri erők is létrehozták a maguk társadalomtudományi hálózatát. A második világháborút követő években a hadsereg-szociológiai kutatások rendkívüli mértékben kiszélesedtek. Csak egyetlen jellemző adatot említünk. Az Egyesült Államok hadügyminisztériumának 1967. évi költségvetésében 16 millió dollárt irányoztak elő nem felszerelési célokra; ebből 8,6 millió dollárt *alapvető*, és 7,4 millió dollárt *alkalmazott* társadalomtudományi kutatásokra. Az alapvető kutatásokra szánt összeg kétharmadát társadalomlélektani kutatásokra fordították. (Túlnyomórészt amerikai példákra hivatkozunk, minthogy a széles tudományosság számára hozzáférhető hadsereg-szociológiai szakirodalom zöme amerikai.)

Az egyik legismertebb és legjobb szociológiai traktátus, a René König szer-kesztésében megjelent empirikus társadalomkutatás kézikönyve (a *Handbuch* két, egyenként majdnem másfélezer oldalas kötet) öt súlypontot vél felfedezni a há-ború és az ezt követő évek amerikai hadsereg-szociológiájában. Első helyen említi a *Research Branch* végezte felméréseket a hadsereg soraiban a háború éveit alatt. Erre az időszakra jellemző, hogy a kutatásokat a legkiemelkedőbb amerikai szo-ciológusok irányítják, akik közül egy sem szakosodott hadsereg-szociológus. Olyan nevekkkel találkozunk ekkor a hadsereg-szociológiai kutatásokban, mint K. Merton, Paul F. Lazarsfeld, Edward A. Scils, Hadley Cantril. Számos fiatal szociológust hívnak be a hadsereg kötelékébe, és ezek a *Research Branch*-ben teljesítenek szol-gálatot: ebben az időszakban nevüket a hadsereg-szociológusok között említik, jól-lehet a katonai szolgálat elvégzése után a legjelentősebbek közülük a szociológia más területein váltak ismertté (Arnold M. Rose, Lee Coleman).

A háborús évek hadsereg-szociológiai kutatásainak egy másik iránya idegen — elsősorban az ellenséges — hadseregek vizsgálata volt. Főként a Wehrmachtot és a japán hadsereget vizsgálták (etnográfiai, történelmi, pszichológiai szakirodalom, propagandaanyagok, hadifoglyokkal végzett felmérések segítségével), különösen tár-sadalompszichológiai szempontból. Harmadsorban a König-féle kézikönyv a psi-chiáterek munkáját említi, akik túlnyomórészt stressz-kutatással foglalkoztak; szo-

ciológusok és pszichológusok közösen vizsgálták, hogy mekkora pszichikai nyomást bír ki közvetlen életveszedelemben a katona, és milyen eljárásokkal lehet ellenállóképességét növelni. Különösen fontosnak és érdekesnek tartják a König-traktátus szerzői azoknak a szociológusoknak a műveit, akik nem végeztek kifejezetten hadseregszociológiai kutatásokat, de az egyik vagy másik, ilyen vagy olyan kötelék keretében eltöltött katonai szolgálatuk idején szerzett benyomásaikat és élményeiket a szociológus szemével mérték fel és írták meg utólag. Ötödik helyen említik a megbízás alapján végzett kutatásokat. A hatvanas években a hadseregszociológiai kutatások a hadsereg speciális intézményeitől nagymértékben átkerültek alapítványi és egyetemi kutatóintézetekbe a hadügyminisztérium vagy egyes katonai erők megbízásai és — esetenként — finanszírozása alapján. Ez a helyzet nem utolsósorban annak a következményeként alakult ki, hogy a hadsereg kötelékében túl nagy volt a tudományos káderek fluktuációja, a fiatal kutatók többsége csupán ugródeszkának használta állását az egyetemi karrierhez.

A hatvanas években világszerte fellendültek a hadseregszociológiai kutatások. A szocialista országok tudományos élete ezen a területen is, mint a szociológia más ágazataiban, gyors léptekkel hozta be viszonylagos lemaradását, amelyet a dogmatizmus szociológiaellenessége okozott. A gyors eredmények forrása itt is a marxista társadalomszemlélet rendkívüli vitalitása, minden más szociológiai rendszerrel szembeni vitathatatlan fölénye volt, valamint az a már említett körülmény, hogy a marxizmus már rendelkezett egy tudományosan megalapozott hadseregszociológia minden szükséges elemével. Ez a világszerte bekövetkezett fejlődés odavezetett, hogy 1966-ban az eviani szociológiai világkongresszuson első ízben szerepelt a hadseregszociológia önálló munkacsoport programjában. Az 1970-ben megrendezett várnai szociológiai világkongresszuson a hadseregszociológia már megszerzett polgárjoggal lépett a különböző szakszociológiák sorába; a hadseregszociológiai munkacsoportban a szocialista országok képviselői rendkívül sokrétű, változatos és nagyszabású kutatásokról számolhattak be.

A hadseregszociológia erőteljes fejlődése nem csökkentette a cikkünk elején említett kérdőjelek számát. Egyes szociológusok arra hivatkoznak, hogy a tudomány fejlődése megköveteli a lehető legszélesebb körű nyilvánosságot, véleménycserét, márpedig a hadseregszociológia eredményeinek közlését tudományon kívüli — politikai, katonai — tényezők gátolják. Nézetünk szerint ez az aggály nem indokolt; végeredményben az atomenergia vagy az űrkutatás területén sem közöinek mindent, s jöllehet nem kétséges, hogy az általános és teljes leszerelés — ha a világon osztatlanul uralkodna a béke és a népek közötti együttműködés — hatalmas tudományos alkotóerőket és véleménycsere-lehetőségeket szabadítana fel, az említett tudományterületek a jelenlegi körülmények között is bámulatos eredményeket érnek el.

Az imperialista országokban kiemelkedő szociológusokat aggasztja az a körülmény, hogy a hadseregszociológiai kutatások eredményeit a hadsereg ütőképeségének, harcászati hatékonyságának a növelésére fordítják. Ezért azt javasolják, hogy a hadseregszociológiát olyan irányban fejlesszék, amely kizárólag a társadalom jobb megismerését szolgálja. (Nyilvánvaló, hogy ott — például hazánkban — ahol a hadsereg a szocialista rend vívmányait, a nép szabadságát, az ország függetlenségét és területi épségét védelmezi, nem pedig elnyomó és hódító célokat szolgál, ez a meg gondolandás korántsem fékezi, ellenkezőleg, serkenti a kutatásokat.) Nem tekinthető véletlennek, hogy a már említett szociológusok éppen akkor tevékenykedtek a hadseregszociológia területén, amikor az Egyesült Államok hadereje egy igazságos, antifasiszta háborúban vett részt. A jelentős szociológusok állás-

pontja és magatartása további dilemmákat teremt a vezető tőkésországok hadsereg-szociológiája számára. Egyrészt a haladó szociológusok igyekeznek magukat távol tartani a „hasznosítható“ hadsereg-szociológiai kutatásoktól, másrészt, amint arra a König-féle traktátus is utal, ezekben az országokban a hadvezetőség mint a fennálló rend védelmezője konzervatív, reakciós erő, s bizalmatlansággal, ellen-szenvvel tekint a strukturális változásokat, társadalmi reformokat sürgető polgári szociológusokra. Innen — és a már említett publikációs nehézségekből — ered aztán igen sok hadsereg-szociológiai munka elméleti és módszerbeli elégtelensége, satnyasága.

René König az általa szerkesztett rangos folyóirat, a *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* egyik különszámában (*Beiträge zur Militärsoziologie*. Sonderheft, 1968. 12; e sorok írója a *Korunk* 1969. 6. számában ismertette) az említett megfontolásokra való tekintettel javasolja, hogy a hadsereg-szociológiát az organizáció-szociológián belül tanulmányozzák, tehát úgy, hogy a társadalmi szervezetek jobb megismerését szolgálja. De a kérdőjelektől ő sem tudott szabadulni. Ugyanis azzal a megállapítással zárja cikkét, hogy a hadsereget nem lehet a háborútól függetlenül vizsgálni és tárgyalni, a hadsereg-szociológia tulajdonképpen a háború szociológiájához tartozik. Messzire vezetne, ha König gondolatát tovább vinnék és e cikk keretében a háború szociológiájának kérdéseit is szemügyre vennék. Megemlítjük csupán, hogy a jelenkori szociológiában és politológiában van egy irányzat, amely a háború kérdéseivel egy, a szociológiát is felölelő, de annál komplexebb tudomány, az úgynevezett *polemológia* keretében kíván foglalkozni. Gaston Bouthoul francia szociológus, a kérdés egyik legismertebb szakembere azt reméli, hogy a polemológia művelése a háborúkat megakadályozásához fog vezetni. A hadsereg-szociológia a polemológusok szerint a háború tudományának egyik oldala, eleme. (Megemlítendő, hogy a neves román szociológusnak, Dimitrie Gustinak is van egy, a háború szociológiájának szentelt munkája.)

De hát végül is a hadsereg-szociológia létezik, és minden kérdőjel ellenére (vagy éppen azok serkentő hatására) fejlődik. Melyek a hadsereg-szociológia nagy kérdései, mi a problémaköre, mit kutatnak a hadsereg-szociológusok?

Szociológiáról lévén szó, mindenekelőtt a hadsereg és a társadalom kapcsolatait, összefüggéseit. A hadsereg, lényegét tekintve, a háború folytatásának fő eszköze, politikai célokat követő erőszak-szervezet. A hadsereg struktúrája a társadalom struktúráját tükrözi. A kapitalista társadalomban a katonák túlnyomó többsége a dolgozók köréből, a magasabb tisztikar a gazdaságilag és politikailag uralkodó rétegek köréből verbuválódik. Wright Mills *Az uralkodó elit* című ismert művében kimutatta, hogy a katonai elit az amerikai uralkodó elit szerves összetevője. A szocialista társadalomban a hadsereg struktúrája a kizsákmányolásmentes, csak dolgozó osztályokból és rétegekből álló társadalmi rendet tükrözi.

A strukturális összefüggés problémájához képest *viszonylag* önálló és ennél fontosabb a funkcionális összefüggés kérdése. Kinek az érdekeit védelmezi, kit szolgál a hadsereg? A hadsereg funkciója jellegzetesen osztályjellegű, még akkor is, ha ezt a múltban és nem egy esetben jelenleg is leplezni igyekeznek („a nagy néma“ legendája, a választójog megvonása a katonáktól a hadsereg látszólagos „pártatlanságát“ bizonyítandó nem a „semlegesség“ kifejezése a kapitalista államokban, hanem sokkal inkább a többségükben dolgozókból álló közkatona-ság politikai elszigetelésére szolgál). A tőkésországokban a hadseregnek belső funkciója is van, a burzsoázia uralmon levő rétegei szükség esetén a hadsereg igénybevételevel erőszakos úton viszik keresztül politikai céljaikat (a hadsereg fellép a demokratikus és népi megmozdulásokkal szemben, a katonai erőket bevetik sztrájj-

kolók ellen). A szocialista rendszerben a hadseregnek ez a belső elnyomó funkciója megszűnt a kizsákmányolók felszámolásával; Románia Szocialista Köztársaság hadseregének funkciója a szocialista rendszer, az ország függetlenségének, területi sértetlenségének, a nép szabadságának a védelme. A hadsereg belső funkciói közül első helyen áll a nevelő funkció, fontos szerepet játszik a népgazdaság támogatása. (Hadseregünk országon belüli funkciójáról szólva különleges, de a hadseregünk lényegét, néphezkötöttségét, jellegzetességeit nagyszerűen példázó esetként utalunk a tavalyi árvíz idején kifejtett hősi helytállásra.)

Hadseregünk funkcióiról szólva, hadsereg és háború említett összefüggésének fényében utalunk kell itt arra, hogy a Román Kommunista Párt felfogásában a jelenlegi körülmények között egy antiimperialista háború, egy védelmi háború nem lehet más, mint népi háború; éppen ezért a haza fegyveres védelme nemcsak a hadsereg, hanem az egész nép feladata. A hazafias gárdák megalakítása, az ifjúság katonai kiképzése nálunk annak a marx—lenini útmutatásnak a fényében történt, amelynek értelmében a forradalom felfegyverzi az egész népet. Ez a körülmény még inkább biztosítja a nép és a hadsereg szerves egységét.

A társadalom és hadsereg kapcsolatainak vizsgálatában a hadsereg-szociológia megkülönböztetett fontosságot tulajdonít a hadsereg politikai irányításának, ellenőrzésének. A hadsereg lényegéből, meghatározásából következik, hogy politikai célokat szolgál; a szociológusokat éppen ezért nem ennek a nyilvánvaló ténynek a leszögezése érdekli, hanem az a mechanizmus, amelynek segítségével civil politikusok ellenőrizni tudják a hadsereget. Ennek a mechanizmusnak a fontosabb elemei az állami költségvetés ellenőrzése, káderpolitika, ideológiai befolyás. Raymond Aron szerint a politikai célkitűzések megállapítása — a politikusok feladata, végrehajtásuk — a katonák feladata. A kettő között a határvonal gyakran elmosódik, ami bizonyos helyzetekben konfliktusokhoz vezethet. Hazánkban a hadsereg teljes egészében a párt vezetése és ellenőrzése alatt áll; egyik legkifejezőbb és legkövetlenebb megnyilatkozása ennek az, hogy a párt főtitkára egyben a fegyveres erők legfelsőbb parancsnoka. A párt vezető szerepe az államban alkotmányjogilag szentesített, egész társadalmi életünket átható tény. A hadsereg pártellenőrzése egyik alapvető vonása a szocialista társadalom és hadserege szerves egységének.

Társadalom és hadsereg kapcsolatainak egyik legizgalmasabb és legidősebb vetülete napjainkban a hadsereg és a technikai fejlődés összefüggése. Említettük, hogy ezt az összefüggést annak idején Marx és Engels is megállapította, és nagy fontosságúnak ítélte. Fokozott mértékben érdekli ez a kérdés a szociológusokat ma, amikor a hadsereg a tudományos-műszaki forradalom vívmányaival találkozik. Marx és Engels is kimutatta a haditechnika hozzájárulását a műszaki haladáshoz. A modern háborúk különösen felgyorsították a tudományos-technikai eredmények születését. Elegedő itt megemlítenünk, hogy a rádiólokáció, kibernetika, atomenergia felszabadítása, az antibiotikumok első nagy eredményei a második világháború éveiben születtek. Ennek ellenére logikai hiba volna ebből azt a következtetést levonni, hogy a hadászat nélkülözhetetlen hajtóereje a tudományos-műszaki fejlődésnek. Valójában nem a háború és a hadászat mint olyan, hanem a rendkívüli körülmények között biztosított maximális eszközráfordítás vezetett az említett eredményekhez. Ez az anyagi és szellemi eszközráfordítás békeidőben is meghozta volna gyümölcseit. Sőt. A tudomány történetének nagy kutatói (Bernal és mások) bebizonyították, hogy a tudományos fejlődés szempontjából legtermékenyebbek a békeperiódusok (gondoljunk a tudomány hatalmas fejlődésére, amelynek magunk is tanúi, részesei és haszonélvezői voltunk és vagyunk az elmúlt negyed században).

Marx az adott történelmi valósággal számolt, amikor a haditechnika szerepét kiemelte, de ismeretes Marxnak az az elvi megállapítása is, miszerint a háború értékpusztító erő, amely gazdasági szempontból ugyanazt jelenti, mintha egy nemzet tengerbe vetné tőkéje nagy részét. Henry Eccles *Logistics in the National Defense* című művében beszédes adatokkal igazolja ezt a megállapítást. Caesar idejében egy ellenség megölése 75 centbe került, Napóleon idejében már 3000 dollárba, az első világháborúban 21 ezer dollárba, a másodikban kétszázezer dollárba. Jelenleg egyetlen esztendő hadiköltségvetése négy éven át fedezhetné a fejlődésben visszamaradott országok lakosságának táplálkozási költségeit. Szociológusok számára a következtetés nyilvánvaló: a tudományos-műszaki forradalom közepette az emberiség létérdeke, a tudomány és technikai fejlődés, a társadalmi haladás érdeke az általános és teljes leszerelés.

Társadalom és hadsereg kapcsolatainak vizsgálatakor a marxizmus klasszikusai ismételten felhívták a figyelmet a militarizmus veszélyére. A jelenkori hadsereg-szociológiai irodalomban különböző szempontok szerint határozzák meg a militarizmust. Egyesek szerint a militarizmus a hadsereg túltengő politikai hatalmát jelenti, mások minden agresszív, a háborús konfliktusok kirobbanásától vissza nem riadó politikát militarizmusnak neveznek. Vannak, akik militarizmusnak azt értik, hogy az egész nemzetgazdaságot alárendelik a hadsereg felszerelésének, ellátásának, mások militaristának tekintenek minden olyan társadalmat, amelyben túlteng a státusz-szimbolizmus, a ceremónia és a „drill” (a fegyelmezés, az „idomítás”). Jóllehet mindezek a meghatározások megragadják a militarizmus egyik vagy másik fontosabb vagy kevésbé fontos jegyét, egyik sem utal a lényegre. Lenin több mint fél évszázaddal ezelőtt a következőképpen határozta meg a militarizmust: „A jelenkori militarizmus a kapitalizmus eredménye. Mindkét formájában a kapitalizmus »életmegnyilvánulása«: mint katonai erő, amelyet a tőkés országok külső őszeütközéseikben használnak (*Militarismus nach aussen* — ahogy a németek mondják), és mint fegyver az uralkodó osztály kezében a proletariátus minden megmozdulásának elfojtására (*Militarismus nach innen*).“ Nem kétséges, hogy a militarizmus a termonukleáris fegyverek időszakában óriási veszély az emberiség számára. Ugyanakkor — mivel ezek a fegyverek gyakorlatilag az egész emberiséget veszélyeztetik — fokozottan érvényes Engels előrelátása, miszerint a militarizmus saját pusztulása csíráit is magában hordja (Anti-Dühring). Ma még inkább, mint Engels idejében, ez a pusztulás csakis a haladó erők harca eredményeképpen következhet be.

Az említett kérdések vizsgálata mellett a hadsereg-szociológiai kutatásoknak egy másik iránya, mint említettük, a hadsereget mint szervezetet tanulmányozza.

Sajnos, nincs helyünk itt organizáció-szociológiai kitérőre. Annyit azonban meg kell említenünk a jobb megértés kedvéért, hogy a szociológiában szervezeten ún. célcsoportot értenek, bizonyos célok megvalósítására szervezeten törekvő emberek tömörülését. Megkülönböztetnek formális és informális szervezeteket. A formális szervezetekben a szerepek intézményesülnek, e szervezetek működését jogi módszerrel megállapított előírások szabályozzák. A szervezet abban különbözik a csoporttól, hogy a csoportban az összetétel a döntő (ha változnak az egyének, változik a csoport), a szervezetben pedig a *struktúra* a fontos (az egyének változhatnak, de a szervezeten belül a szerepek struktúrája viszonylag változatlan marad). A formális szervezetben intézményesül a befolyás egyenlőtlen, hierarchikus felépítése. A hadsereg is formális szervezet.

Nem kívánunk itt állást foglalni abban a hadsereg-szociológusok között zajló vitában, hogy a hadsereget csupán fokozati különbségek választják-e el más tár-

sadalmi szervezetektől, vagy pedig — sajátos jellegénél és funkciójánál fogva — alapvetően különbözik minden más társadalmi szervezettől. Kétségtelen azonban, hogy a hadsereg közelíti meg leginkább a *formális szervezet* szociológiából ismert elméleti modelljét, azaz minden más formális szervezethnél következetesebben és „tisztábban“ tartalmazza a formális szervezetet jellemző jegyeket. A hadseregben fejlesztették ki a legteljesebben a szervezeti fegyelmet, a hierarchiát, a tevékenységek koordinálását. A hadsereg egyes szociológusok véleménye szerint a leginkább megérdemli a „totális intézmény“ elnevezést, mivel tagjainak „háztartását“, munkáját, szabad idejét, minden tevékenységét magában foglalja és szabályozza. Mindez arra szolgál, hogy áthidalhassanak bizonyos ellentmondásokat, amelyek előbbieik hiányában széteséssel fenyegetnék a szervezetet.

A hadseregszociológusok feltárta számos ilyen ellentmondás közül csak néhányat említünk. Háború esetén gyakran ellentmondás lép fel a parancsteljesítés, a kötelességteljesítés és létfenntartási ösztön között; antagonistá osztálytársadalmakban ellentmondás van a főleg dolgozókból álló közkatónák egyéni meggyőződése és a hadseregnek az uralkodó osztály politikai célkitűzéseit előmozdító tevékenysége között; a hadsereg olyan szervezet, amelynek tulajdonképpeni funkciója a háború, de fenn kell állania békeidőben is, és állandóan készülnie kell funkciójára anélkül, hogy feltétlenül sor kerülne erre; a szervezetnek meg kell őriznie struktúráját, hierarchiáját, jóllehet tagjainak zöme 1—3 év leforgása alatt kicserélődik. Mindennek az áthidalása végett szükséges kifejleszteni a szervezeti tökéletességet. Ennek módzatai nagy vonalakban a következők. A hadsereg monopolizálja tagjai viselkedésének szabályozását. A szervezet irányában tanúsított lojalitás mindenek fölött áll. A parancs normája minden más normát érvénytelenít. A katonai normák tiszteletben tartására a kényszer minden eszköze alkalmazható. A szervezet pontos hierarchiát dolgoz ki, és meghatározza a hierarchiából eredő kiváltságokat. Az antagonistá osztálytársadalmak hadseregében a hierarchikus különbségek gyakran valóságos kasztjelleget öltenek. Nagy szerepet játszik a szimbolika, a ceremónia.

Jóllehet a szocialista országok hadseregei sem tudják teljesen nélkülözni mindeme elemek egyikét-másikát, itt — például hazánk hadseregében — előtérben állnak az olyan tényezők, mint a szocialista tudatosság, az öntudat, a kollektívizmus, amelyek a szocialista hadsereg minőségi sajátosságaiból, nevelő funkciójából, a párt vezető szerepéből következnek.

A hadseregnek mint formális szervezethnek a vizsgálatában a szociológusokat olyan kérdések érdeklik, mint a szervezet funkcionális struktúrája (S. A. Stouffer, M. Janowitz, K. Lang munkái), hierarchikus struktúrája (A. J. van Doorn, J. H. von Heiseler), a tekintély szerepe, a kommunikációs rendszer (Maury D. Feld, Theodore Caplow és mások), a státus-rendszer (Ch. Coates, R. J. Pellegrin).

Az empirikus hadseregszociológiai kutatások nagy része az ún. informális struktúrával foglalkozik. Az *American Soldier* tetemes része éppen ilyen kutatások eredményeit ismerteti. Túlnyomórészt társadalomszociológiai kutatásokról van itt szó, a már említett stress-helyzetek áthidalása érdekében.

Külön kutatási terület a hadseregszociológiában a katonai vezetéssel, valamint a katonasággal mint hivatással és karrierrel kapcsolatos kérdések.

Folytathatók a felsorolást, de úgy gondoljuk, az eddigiek is — noha a teljeség igényével nem nyújthattak áttekintést a hadseregszociológiáról — érzékeltetik, hogy a szociológiának ez a területe érdeklődésre tarthat számot. Nemcsak azért, mert a korunkban oly nagy szerepet játszó intézményt és szervezetet kutat, hanem mert valóban előmozdíthatja a jobb, teljesebb társadalmi önismeretet.